

kových prací vztahujících se k této problematice, knihy *Tváří tvář obrazovce* (1995) a *Venkov-města-média* (1998,) vydalo nakladatelství SLON, které ještě k publikaci připravuje i další Blažkovu knihu (spolu s Jiřinou Olmrovou), tentokrát o pyramidových hrách, *Pyramida zmaru. Skryté mechanismy podvodu*. Připomeňme však i další – *Problémy a výhledy českého venkova* (EcoTerra 1997) a nejnověji *Venkovy: anamnéza, diagnóza, terapie* (Era 2004) s fotografiemi syna Kryštofa Blažka.

Vzdělanec, humanista a aktivní občan Bohuslav Blažek nám bude v Česku scházet.

Michal Illner

Na sklonku prosince roku 2001 obdržela redakce Sociologického časopisu od Bohuslava Blažka text nazvaný Za teorií poznání (radostný nekrolog), autorem zamýšlený jako příspěvek do dvojčísla věnovaného české sociologii. Jako příliš obecný a ostatním příspěvkům tematicky vzdálený však tehdy nebyl publikován. Sociologický časopis ho předkládá svým čtenářům až nyní - při smutné příležitosti autorova úmrtí. Toto krátké pojednání je výstižným dokladem Blažkovy myšlenkové originality, vytříbeného smyslu pro transdisciplinaritu či schopnosti psát lehce, čtivě a se smyslem pro ironickou zkratku i o věcech na nejvyšší složitých a vážných.

Za teorií poznání (radostný nekrolog)

Periodizovat vývoj jakékoli duchovní sféry po jednotlivých staletích nebo dokonce „bilancovat“ zisky a ztráty právě uplynulého století je jistě plytké. Tím hůř, má-li jít o reflektování filozofické disciplíny, která otázku dějinnosti vůbec a samozřejmě i dějinnosti vlastní tematizuje jako jeden ze svých úhlavních problémů. Bylo by to omluvitelné – a pak i chvályhodné – pouze tehdy, kdyby tento formální předěl kuriozní shodou okolností koincidoval s výraznou restrukturační obor. Bulvární otázka, co se stalo s teorií poznání ve 20. století, s níž jsem si chvíli zahrával, mě přivedla ke zjištění, které zní ještě bulvárněji: že taková zásadní koincidence vskutku nastala, neboť právě na jeho přelomu teorie poznání skonala. Pokusím se toto tvrzení nebulvárně doložit.

Od antického soustředění na oko jako místo, jímž do duše vstupují sdělení o okolním světě, po koncept počítka jako jakéhosi atomárního vjemu, se kterým operovala psychologie vnímání na počátku právě uplynulého století, událo se v teorii poznání méně převratů než během pouhé stovky let poté. Zásadní Kantův obrat

ke zkoumání předpokladů vnímání a myšlení byl sice již nějakou dobu uznamenan a krotce rozvíjen ve filozofii, nicméně ve jménu pozitivistické řehole byla z Vědy tato zbytečná komplikace vypuzena. Zdálo se, že prostinká představa oka jakožto camera obscura, která mechanicky „odráží“ vnější svět, bohatě stačí i vědě užité, jak technikům pro konstrukci optických přístrojů od mikroskopu a teleskopu přes fotoaparát po televizor, tak inženýrům lidských duší pro „teorii odrazu“ a všechny habebnosti, které měla pomáhat legitimizovat.

Ani nástup kybernetiky v polovině století na tomto stavu mnoho nezměnil. Rosenbluethův perceptron zůstával ještě u pojetí pouze registrujícího oka: schematicky se znázorňoval jako plocha složená z čidel, z nichž rovnoběžně vedou spoje s jednotlivými počítky. Technici začali psát učebnice psychologie, ve kterých triumfálně sdělovali světu, že mozek vlastně je (rozuměj: je stejně hloupý jako tehdejší) počítač. Dobovou nákazou se stala vidina, že tento umělý mozek zanedlouho předežene mozek v lidské hlavě (živili ji nejenom její stoupenci, ale možná ještě více její odpůrci).

Najednou to vypadalo, že teorie poznání zanikne, protože se stane exaktní vědou na pomezí fyziky, matematiky a kybernetiky, podobně jako astrologie přerostla v astronomii, alchymie v chemii nebo filozofická psychologie v psychologii experimentální.

Na utopisticky laděné programy modelování mozku, konstrukce robota a automatického překladu, které slibovaly v historicky kratičkém čase nahradit zastaralého člověka a dát moci do rukou nástroje k poražení všech, kdo se v tomto závodě ve všeobecném zbrojení opozdí, získali výzkumníci dějinně bezpříkladné finanční zdroje. Je milou ironií, že jim rovněž za dějinně bezprecedentní mžik oka vyšel pravý opak. Poté, co více než dvě století mechanističtí vědci odmítali kantovský obrat, jejich zbrusu nové – jenomže už ne energomateriální, ale informační – stroje je přinutily uznat, že chtějí-li, aby se alespoň maličko přiblížily tomu, co umí lidský mozek, budou jejich tvůrci muset začít pokorně a krok za krůčkem napodobovat veškeré ty rozptýlené a neexaktní poznatkové drobtý z psacích stolů kantovskými otázkami nesených výzkumů kdesi na pomezí experimentální psychologie a filozofické introspekce. Kybernetičtí modeláři se vydali na cestu za hledáním Apriori.

Díky *geštaltismu* se od izolovaných počitků přešlo k celostním vjemům, které jsou formovány repertoárem předem daných – respektive jedincem rozvíjených – tvarů (*rozpoznávání obrazců*). Z *fenomenologie* se přijala úloha těla a primátu exploreačního pohybu nad registrací (*robotika*). Z *alternativní pedagogiky* se převzal koncept interaktivního učení (*samoučící systémy* a jejich dialog). Všechny tyto a četné další krůčky vyhodnotil, seřadil do přehledné vývojové tabulky a tu předvedl jako analogii individuálního vývoje Jean Piaget. Ontogenetickou psychologii za svého života dokázal zobecnit do podoby *genetické epistemologie* a za pomoci týmu logiků a kybernetiků najít izomorfismus mezi empirickými zjištěními a množinovými modely. Na tyto snahy navazující *evoluční teorie poznání* a *konstruktivismus* promítly tyto myšlenky na pole sociální a politické. Někdy na přelomu 70. a 80. let to vypadalo, že se on jednotící teorii světa začíná být zase aktuální a že jeho jádrem bude právě tato ma-

tematizovaná teorie – teď už ne poznání, ale poznávání. Všechno si tehdy začalo říkat „kognitivní“: etablovala se *kognitivní psychologie*, která zkoumala *kognitivní styly*, vznikla třeba *kognitivní geografie* a kyberneticky pojatá *kognitivní věda*.

Jistou komplikací hrozil myšlenkový pohyb ve filozofii dějin, zejména když se koncept dějinnosti začal aplikovat na metamorfózy samotného rozumu. Koncept inteligence byl transkulturní psychologii odhalen jako manipulativní trik bílé rasy (podobně jako třetí svět odmítl výzvy bohatého prvního světa k dobrovolnému omezení energetické spotřeby). I apriori se ukazovalo být dějinné. Několik novokantovsky orientovaných historiků idejí už delší dobu kroužilo kolem megaabstrakcí jako *symbolické formy*, *epistémy* nebo *paradigmata*. Na chvíli se mohlo zdát, že se dějiny podaří zkrotit do nějaké inteligentnější verze hegeliánské triády (jako třeba tři vlny manželů Tofflerových). I za typologiemi *diskurzu* se však vbrzku našly jejich skryté motivy (tak jako antipsychiatrii prohlásili „šilenství“ za pouhou nálepkou a rodinu, školu nebo psychiatrickou léčebnu jako ty, kdo ji nalepují). *Radikální otevřenost* dějin se náhle rozevřela přímo obscénně a s eschatologickým vzrušením očekávané *nové paradigma* se ukázalo být bludištěm disparátních antiparadigmat a mikroparadigmat.

Teorie poznání mezitím zapomněla na svůj klasický název „noetika“, rány z mučírén marxistické gnozeologie se jí začínaly hojit a snažila se obstát coby pragmaticky, prakticky nebo tělesně zakotvená *epistemologie*. Co ji definitivně zahubilo, to nebylo tolik proklínané obklíčení relativistů a dekonstruktivistů, kteří ji jenom kultivovali, ale vpád života, jenž svou agresivitou málem zničil i sebe sama. Holokaust, atomová puma, globální ekologická krize a poté internet postupně činily stále aktuálnější věci pro Vědce ještě mnohem pohoršlivějšího než do Vědy šfourající filozofování: původně náboženské, teď obecně existenciální koncepty *svědectví* a *obratu*. Poznání jako soubor bezesporných a/nebo s realitou korespondujících výroků nebo jako hluboké mlčení duchovního vůdce, to vše ještě nepřekračovalo rámeč antické optiky, která se nechtěla špinit každodenností, tabuizovala hmat, aby posvětila nezúčastněný zrak, a hledala cosi „za“ mrzkou skutečností. Nyní se ale poznání začalo jevit nikoli jako nejvyšší cíl, ale jako dílčí a nijak zvlášť vznešený mezikrok, po kterém by měl následovat daleko závažnější zodpovědný čin, jehož smysl nicméně zůstává nadále (a navždy) otevřený dalším překvapivým odhalením. Rozhodujícím článkem hermeneutického kruhu se tedy stalo *jednání*.

Ale jaké: sice začarované v jazyku, ale zároveň právě jazykem agující, *vtělené*, a tedy rozevírající *circulus vitiosus* jazyka tím, jak se konfrontuje s nonverbálními kódy a předmětným kontextem, nespoutané lineární kauzalitou, nýbrž *anticipativní* a především *dialogické*, tedy neustále se obnovující tím, jak je modelováno *měkkou hrou* mezi Já a Ty.

Kdo v tomto radikálně změněném světě nadále usiluje o poznání pro poznání, podobá se žáčku, který za nejvyšší cennost považuje vysvědčení se „samými“. Zamlčené předpoklady všeho druhu – *tacit knowledge*, *protipříklady*, *témata*, fenomenologické *implicitní horizonty*, lingvistické *presupozice* nebo *hlubinné struktury*, *topoi*, *dekonstrukce*, *demytizace* a *remytizace*, *nečitelnost* a *čtení šifer* – to jsou kalné vody, ve kterých se loví jediné ryby, jež za to ještě stojí.

Není to ale jen nějaký sebezapomínavý únik vpřed. Na nevyvýšený trůn usedá třetí článek Eliotovy trichotomie informace – poznání – moudrost, zraku (optice) předchází hmat (*haptika*), dospělí se obcerstvějí tančivou *hravostí* dětí, ekologové se zhlížejí v *buddhistické ekonomice* a ženy se rozpomínají na *předpatriarchální společnosti*.

Po čistotě poznání absolutních, neměnných a v sobě a pro sebe tkvících entit už svět pulzující *participací* ani nevzdechne. Změnil se totiž i bůh: je procesuální, více ženský a dětský než mužský a stařecký, takřka bezmocný a ústy trpících nás vyzývá ke spoluúčasti na této i pro něj předem nevyhrané hře.

Komu to pohoršuje oko, nechť si ho vyloupne.

Nechť přitom nicméně nezapomene, že oko se během předsmrtného vzepětí teorie poznání vrátila aktivnost, inteligence, tvořivost, pohybující se tělo a napojení na řeč a společenství.

Post scriptum. Pod parte teorie poznání najdeme dlouhou řadu jmen nejiskřivějších duchů 20. století, kteří jí – jejími nástroji a v její prospěch – pomáhali do hrobu: například za hru Buytendijk, Fink, Granet, Huizinga, za tělo Grebeníčková, za prostor Hall, za čas Heidegger, za mýtus Cassirer, Cazeneuve, Frejdenbergová, Meletinskij, Turner, za jazyk Hjelmslev, Mauthner, Wittgenstein, za dialog Bachtin, Buber, za znak Barthes, Eco, Ivanov, Lotman, Morris, Uspenskij, za výtvarné umění Bialostocki, Gombrich, Panofsky, Sypher, za divadlo Braun, Grotowski, Savarese, za příběh Greimas, Propp, Stanzel, za čtení Hart Nibbrig, Stierle, za metaforu Blumenberg, za hospodářství Hendersonová, za dítě Bruner, Piaget, za rodinu Cooper, Langmeier, Matějček, za zdraví (Victor) von Weizsaecker, za duševní nemoc Laing, Scheff, Szasz, Watzlawick, za sen Binswanger, Foucault, za venkov Berry, Bláha, za město Jacobsová, Mumford, Pirenne, Slavík, za instituci Goffman, Illich, Kabele, za média McLuhan, Turkleová, za ideologii Mannheim, za dějiny Arendtová, Patočka, Vašíček, za budoucnost (Robert) Jungk, Kahn, Naisbitt, za život Jacob, Lovelock, Prigogine, Selye, za systémy Bateson, von Bertalanffy, Laszlo, Maruyama, za vědu Feyerabend, Holton, Kuhn, Lakatos, Popper, Radnitzky, za číslo Goedel, Thom, za boha Boff, Bultmann, Cox, Dibelius, Drewermann, Kueng, MacFagueová... Paradoxem je, že ti všichni (a nespočet dalších: vypsals jsem jen ty, s nimiž jsem měl tu čest se alespoň trochu seznámit) teorii poznání ozdravovali a zživotňovali s takovým úspěchem, až ji přivedli do hrobu, neboť ji zbavili toho, na čem si nejmíc zakládala: čistoty, samoučelnosti a pýchy.

Za všechny pozůstalé, jimž se ulevilo,

Bohuslav Blažek

Děkuji T. Boňkovi, E. Gálovi, J. Gogolovi, Z. Konopáskovi, I. Štampachovi, Z. Vašíčkovi a M. Vojtěchovskému za vysoce inspirativní projevy nesouhlasu.